

ŞADAPIT UNVANI HAKKINDA

Eski Türk tarihi ve kültürünün araştırılmasında başta gelen kaynaklarımız Kök Türkçe yazılı abidelerdir. Burada İslamiyet öncesi Türk tarihini ve özellikle de Kök Türk dönemini ayrıntılı bir şekilde görmek mümkün olmakla beraber, Türk kültürünün bütün unsurları hususunda da bilgi sahibi olabiliriz.

Kök Türk harfleriyle yazılmış belgelerden siyasi-idari ve askeri unvanlar ile terimlerin aydınlanmasında da faydalanıyoruz. Bu yazıtlarda geçen ve menşei konusundaki tartışmaların henüz sona ermediği bir unvan da “şadapıt”tır (**TıDş**). Ancak bunun kökeni ve anlamıyla alakalı münakaşalara geçmeden evvel bu askeri ve idari terimin hangi Türkçe kaynaklarda zikredildiğine bakmamız yerinde olur. Bu unvan Kök Türklerin ilk, yani kuruluş dönemine ait olan Bugut Yazıtının¹ ikinci satırında², Köl Tigin ve Bilge Kagan kitabelerinde³

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Bugut Yazıtı Mogol arkeologlardan C.Dorçsüren tarafından 1956 yılında Mogolistan'daki Bugut şehrinin 10 km. kadar batısında Arhangay Irmağı bölgesinde, 6.-8. yüzyıla ait olduğu sanılan bir Türk mezarlığında bulunmuştur. Özellikle yazılı taşın bir kaplumbağa sırtına oturtulmuş olması buranın bir han mezarlığı olduğunu göstermektedir. Yazıtın tam olarak korunamamış olan üst kısmındaki kabartmada belden yukarısı eski Türklerin efsanevî atası olan kurt, belden aşağısı insan olan bir yaratık bulunmaktadır. Hiç şüphesiz bu kabartma Türklerin türeyiş efsanesine dayanmaktadır. Bugut Yazıtında Kök Türklerin ikinci devresinden hiçbir kaganın adı geçmemektedir. Bunlar, Bugut Yazıtının Kök Türklerin ilk çağlarında dikilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bugut Yazıtı için bakınız, S.G.Klyaştorniy-V.A.Livşiç, “The Sogdian Inscription of Bugut Revised”, **Acta Orientalia**, 26/1, Budapest 1972, s.73-74; S.Çağatay-S.Tezcan, “Kök Türk Tarihinin Çok Önemli Bir Belgesi: Sogutça Bugut Yazıtı”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)**, Ankara 1976, s.245-250; S.G.Klyaştorniy – V.A.Livşiç, “Bugut'taki Sogtça Kitabeye Yeni Bir Bakış”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)**, 1987, Çev. E.Gürsoy, Ankara 1992, s.201-241.

² Bakınız, Bugut Yazıtı, Ön tarafı, 2, 7. satır:...o zamanki şadapıt begler, tarkanlar, kurkapınlar, tudunlar, sengünler
...ondan sonra şadapıtlar, tarkanlar

³Bakınız, **Bilge Kagan Yazıtı**, Güney tarafı, 13-15. satır: **Kangım Türk Bilge Kagan olurtukınta Türk amtı begler, kisre Tarduş begler, Köl İç Çor başlayu, ulayu şadapıt begler, öngre Tölös begler, Apa-Tarkan başlayu, ulayu şadapıt begler bu...Taman-Tarkan, Tunyukuk Boyla Baga Tarkan, ulayu buyruk...İç Buyruk Sebig Köl İrkin başlayu, ulayu buyruk, bunça amtı begler** (*Babam Türk Bilge Kagan oturduğunda şimdiki Türk begleri, sonra Tarduş begler, Köl İç Çor başta, arkasından şadapıt begler, önde Tölös begleri, Apa Tarkan başta, arkasından şadapıt begler bu...Taman Tarkan, Tunyukuk Boyla Baga Tarkan, arkasından bakan...İç Buyruk Sebig Köl İrkin başta, arkasından bakanlar, bunca şimdiki begler*).

Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Güney tarafı, 1-2. satır; **Bilge Kagan Yazıtı**, Kuzey tarafı, 2. satır: **Tengri teg tengride bolmuş Türk Bilge Kagan bu ödke olurtım. Sabımın tüketi eşidgil. Ulayu ini yigünim, oğlanım, biriki uguşım, bodunım, biriye şadapıt begler, yırıya tarkat,**

kaydedilmiştir. Adı geçen kaynaklarda bu unvan diğer bazı sanlarla birlikte anılmaktadır ki; her üçünde de kagana ve dolayısıyla devlete bağlılığını bildiren önemli beylerin adlarının sayılması vesilesiyle zikrediliyor. Aynı zamanda, şadapıtın hiyerarşik düzen veya sosyal yapıdaki derecesinin de kimden önce, kimden sonra olduğu belirlenmiş durumdadır. Yazıtlardan çıkan neticeye bakacak olursak; şadapıtlık ya da şadapıtlar, tarkanlardan önce geliyor. Ama bir hususu da gözden kaçırmamak gerekir, o da; şadapıtların ve tarkanların başında bir “apa tarkan”, yani ordu komutanı, bir nev’i baş kumandan yer alıyor⁴. Belki şadapıtlar ona bağlıydılar. Bir ikinci mevzu da; şadapıtların ve tarkanların konumları anlatılırken, Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında, şadapıtların yerinin sağda (güney), tarkanların mevkisinin solda (kuzey) olduğu ortaya çıkıyor. İşin doğrusu buradaki “biriye” ve “yırıya” tabirleri coğrafi bir durumu mu veyahut da kurultayda (yani mecliste) bu şahısların oturdukları yeri mi (Türk sosyal ve idari yapısındaki orun-ülüş meselesi) ifade ediyor, bunu kesinlikle ayırt edebileceğimizi sanmıyoruz. Fakat bir ihtimal, şadapıtların vazifeli olduğu bölgeler kastediliyor olabilir, buna da dikkat çekmek istiyoruz

Bugün “şadapıt” unvanı üzerine yapılan çok ciddi ve teferruatlı bir çalışmadan söz etmek mümkündür ki; o da, A.Bombaci’nin 1976 senesinde yayınlanan makalesidir⁵. Bombaci, Klyaştorıny’in kendisine gönderdiği Bugut ile alakalı makalesinden ve Clauson’un sunduğu bir yazıdan yola çıkarak bu çalışmayı kaleme almıştır. O, şadapıt unvanının Kök Türkçe yazıtlarda geçtiği yerleri belirtiyor ve Radloff, Malov, Györffy, Kotwicz, Clauson, Doerfer, Humbach, Henning vs. gibi araştırmacıların bu konudaki görüşlerini ve tekrarlarını da incelemesinde belirtiyor. Bütün bu araştırmalarda, genellikle şadapıt kelimesi “şad” unvanıyla ilişkilendiriliyor ve Kök Türkçe yazıtlarda bir askeri-idari unvan olarak gözüken şadapıt, farsça bir kökene dayandırılıyor. Kendisi de aşağı-yukarı bu görüşte olup; Türklerdeki onlu sistemle alakalı bir kurumun İran’dan alınmış ismi olarak, yorumda bulunuyor. Gerçekten “şad” ve “şadapıt” kelimesi yabancı bir dilden alınmış olabilir; ama özellikle ecnebi araştırmacılar ve onların tesirinde kalan bazı Türk ilim adamlarının da, Türklere ait bütün kültür unsurlarını bir farklı menş’e dayandırma eğilimi bulunduğunu da göz-ardı etmemek gerekir.

buyruk begler...Tokuz-Oguz begleri, bodumı bu sabımın edgüti eşid...(Tengri teg tengride bolmuş (Tanrı tarafından gökten indirilmiş?) Türk Bilge Kagan bu zamanda tahta oturdum. Sözüümü bitene kadar dinle. benden sonra gelen, küçük kardeşimden yeğenim, çocuklarım, soyum ve milletim, sağdaki (güney) şadapıt begler, soldaki (kuzey) tarkanlar ve buyruk begler...Tokuz-Oguz begleri, halkı bu sözüümü iyi dinle...)

⁴ Bakınız, **Bilge Kagan Yazıtı**, Güney tarafı, 13-15. satır.

⁵ A.Bombaci, “On the Ancient Turkish Title Şadapıt”, **Ural-Altaysche Jahrbücher**, Band 48, Wiesbaden 1976, s.32-41.

A.Bombaci'nin bu yaklaşımıyla beraber, şadapıt konusunda fikir beyan eden birkaç kişinin görüşüne daha müracaat edecek olursak; Klyāstornıy-Livşiç, makalelerinde yaptıkları açıklamada “şadapıt”ın şad ile bağlantısına dikkat çekiyorlar, ama kesin bir sonuca varmıyorlar⁶. Gabain kelimeyi farsçadaki “şad” ve “patı”den getiriyor; “asilzadelğin yüksek bir sınıfı” diyor⁷. Clauson da, “şad” ve “apıt”ın birleşmesinden meydana geldiğini ve muhtemelen şadın maiyeti olarak ele alıyor⁸. Yabancı araştırmacılar, bu gibi konularda devamlı birbirlerinden atıflarda bulunurlar, ancak şadapıt hususunda bir Türk olan B.Ögel'in fikrini maalesef görmezlikten gelmişlerdir. Ögel'e göre şadapıtlar; Köl İç Çor, Apa Tarkan gibi komutanlara bağlı şadlardır, yani garnizon komutanlarıdır⁹. Kelimenin menşeinin nerden geldiği bir yana, şimdiye kadar manası hakkında B.Ögel'den daha mantıklı bir yaklaşımda olanına rastlamadığımızı da söylemek isteriz.

Unvanın ortaya çıkışı konusunda da en tutarlı iddia Gy.Györffy'nin görüşüdür ki¹⁰, biz de onun gibi iki ayrı kelimedenden türemiş olduğu taraftarıyız; onlar da “şad” ve “apa”dır. Fakat mana olarak, “şadapıt”ı illaki ikiye parçalayarak “şad” ve “apalar” diye düşünmeden, pekala şad-apa; yani “büyük şadlar”ın çoğulu şeklinde anlamak da mümkündür¹¹, ki burada –t zaten eski Türkçe ve Mogolcada çoğul ekidir.

Bu sanın yazıtlarda ne vesileyle geçtiği meselesine gelecek olursak; önceden de belirttiğimiz üzere, kelime üç kitabede zikrediliyor. Bunlardan Bugut Yazıtının diğerlerinden daha eski olduğunu bilmekteyiz. Adı geçen belgede Mo-kan Kagan'ın ölümünden sonra, belki de kısa bir müddet devletin başında görülen Mahan Tigin'in hanlığının onaylanması esnasında şadapıtların, tarkanların, kurkapınların ve sengünlerin ona destek vermesi sebebiyle anılıyor. Köl Tigin ve Bilge Kagan kitabelerinde ise, şadapıt unvanı Bilge Kagan'ın başa geçmesi olayı ve sonrasında ona gelip, bağlılığını bildirenler sayılırken isimleri söyleniyor¹². Dolayısıyla şadapıtlar (şad-apa) devletin askeri gücünü elinde

⁶ Klyāstornıy-Livşiç, **a.g.m.**, s.89.

⁷ A.von Gabain, **Eski Türkçenin Grameri**, Çev. M.Akalın, Ankara 1988, s.295.

⁸ S.G.Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford 1972, s.867.

Eski Türk unvanları hakkında ayrıca bakınız, A.Donuk, **Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler**, İstanbul 1988.

⁹ B.Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, 3. baskı, İstanbul 1988, s.648.

¹⁰ Gy. Györffy, “Die Rolle des Buyruq in der Alttürkischen Gesellschaft”, **Acta Orientalia**, Tom. 11, Budapest 1960, s.170.

¹¹ Apa kelimesinin değişik manaları olmakla beraber, bizi burada ilgilendiren anlamlarından birisi de; “büyüklük, yaşlılık ve saygı” göstermesidir. Bunun için bakınız, S.Gömeç, “Divanü Lûgat-it-Türk'de Akrabalık Bildiren Terimler”, **AÜ. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 32, Ankara 2002, s.134.

¹² S.Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, 2. baskı, Ankara 1999, s.67-68.

bulunduran kesimin arasında yer alıyor. Buradan çıkan bir sonuçta; tahta çıkış törenlerinde (cülus) protokolü oluşturanlardan, bir bölümdür.

Şimdi Türk devlet yapısı hususunda bir izahta bulunalım. Malum olduğu üzere Türk devleti gökten yere doğru uzanan bir hiyerarşik düzen halinde var olmuştur. Bu bakımdan gökte herşeyin sahibi, yeri-göğü yaratan, kaganlık “kutu”nu veren, iyileri mükafatlandıran, kötülerini de cezalandıran, Türk milletini koruyup, gözetken bir Tanrı vardır. Mesela, Bumın ile İstemi’yi Tanrı tahta çıkarırken, Türk milleti yok olmasın diye, İl-teriş ile İl-Bilge Katun’u halk içerisinde çekip, yükselten O’dur. Halk kaganı terk ettiği zaman Tanrı onları cezalandırmıştır. Savaşlar onun sayesinde kazanılmıştır. Tanrı Kut’a ve Ülüg’e layık olmayanların elinden de bunları almıştır. Yani Tanrı Türk milletinin geleceğini belirleyen en yüce varlıktır¹³. Durum böyle olunca Tanrı’nın da yeryüzündeki temsilcisi Türk kaganıdır. Türk düşüncesinin bu özelliği sadece İslamiyet öncesiyle sınırlı değildir; İslamiyetten sonra da geçerli olmuştur. Selçuklu ve Osmanlı sultanları da kendilerini Tanrı’nın yeryüzündeki bir memuru yahut da gölgesi olarak görüyorlar; Tanrı adına onun adaletini dünyada hakim kılmaya çalışıyorlardı.

Devlet düzeni içerisinde kagandan sonra katun gelir. Günümüz Türkçesinde ise bu adı “kadın” şeklinde görmekteyiz. Katunlar, kaganlar gibi töre ile katunluk makamına oturuyorlar ve kagan ile beraber hükümet ediyorlardı¹⁴. Türk tarihinde devlet başkanlığı ve ordu komutanlığı yapmış çok dirayetli kadınların olduğunu herkes bilmektedir. Bunlar sayılmakla bitmez. Kagan ve katunun ardından idari yapıda yabgu ve şadlar yer alıyorlardı. Yabgu sadece bir kişidir ve kagandan sonra ülkenin yönetimini üstlenecek olan veliahtlar bu unvanı taşırlar. Umumiyetle kaganın büyük oğludurlar, ama zaman zaman bazı istisnai durumlarda kardeşler ve amcalar da yabgu tayin edilebilir. Şadların sayısı ise daha fazladır. Büyük oğulun dışındaki çocuklar, amcalar, yeğenler vs. şad olarak atanabilir.

Kök Türkçe kitabelerden, Türklerde dört esas yön olduğunu ve görevlendirmelerin de buna göre yapıldığını biliyoruz. Eski Türkler, bu dört ana cenah için **tört bulung**¹⁵ deyimini kullanıyorlar ve yönleri doğuya yüzlerini çevirerek sayıyorlardı. Bu yönler göre, kagan devletin merkezinde yer alıyordu. Doğuya ve batıya ise tiginler (yani hükümdar ailesinden gelenler) tayin edilirdi. Başlangıçta doğuya atanan tigin **Tölös Şad** unvanını alırken, batıda görevlendirilen tigin de **Tarduş Yabgu** unvanını taşımıştır. Yukarıda da ifade

¹³ S.Gömeç, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, **DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi**, 21/33, Ankara 2003, s.102.

¹⁴ S.Gömeç, “Kagan ve Katun”, **DTCF. Tarih Araştırmaları**, Sayı 29, Ankara 1997.

¹⁵Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu tarafı, 2; **Bilge Kagn Yazıtı**, Doğu tarafı, 2-3; Kuzey, 9; **Ongin Yazıtı**, Ön taraf, 1; **Uybat II Yazıtı**, 3. satır.

ettiğimiz gibi şadların sayısı genellikle birden fazla olduğu için, dört ana cihete devletin merkezine bağlı şadlar (tiginler) gönderilebiliyordu. Bununla beraber ülkenin değişik yerlerine, yani bağlı kavimlere ve topraklara merkezden atamalar olduğu gibi, yerinden de vazifelendirmeler yapılıyordu.

Yeniden Kök Türkçe kaynaklara müracaat edecek olursak; şadapıtların veyahut da kelimeyi açmaya kalkışırsak şad-apaların (yani büyük şadların; yaşça büyük amcalar, yeğenler, Tarduş Yabgu ve Tölös Şad'ın dışında kalanlar) görevli olduğu bölgeler herhalde devletin batı, güney ve güney-doğu tarafları olsa gerek. Batı bölgelerinin idaresi hiç şüphesiz kaganın büyük oğlu veya kardeşi durumundaki Tarduş Yabgu'nun elindedir. Onun emri altında önce Köl İç Çor, arkasından da şadapıtlar (şad-apa) bulunuyordu (*kisre Tarduş begler, Köl İç Çor başlayu, ulayu şadapıt begler*). Doğudaki baş yöneticinin Tölös Şad olduğunu düşünmekteyiz. Onun arkasından da Apa-Tarkan ve yine şad-apalar geliyordu (*öngre Tölös begler, Apa-Tarkan başlayu, ulayu şadapıt begler*).

Neticede şunları söyleyebiliriz ki; “şadapıt” terimi iki ayrı kelimedenden teşekkül etmiştir. Ve bunlardan birisi olan “şad”, herne kadar yabancı kökenliyse de, “apa” binlerce yıllık Türkçe bir sözdür. Dolayısıyla bazı meseleler yeterince incelenmeden, birilerinin yaptığı gibi, hemen Türk muhitinin dışında aranmamalıdır. Şadapıtlık veya Şad-apalık görüleceği üzere Türk devlet teşkilatının bir unsuru ve kültürünün de bir parçasıdır.

KÖL TİĞİN GÜNEY - BİLGE KAGAN KUZEY TARAFI

**:AKdüüB :NGK :aglb :Xrüt :şmLuB :adırht :gtrht 1
:mNLGu :Mnügynı :uYLu :lgdıs :ıtküt :NmBS :mTRLu
:TKRT:aYRıy :rlgbTıDş:ayrb :mNDuB :mşGu :ıkrıb
.....nTu :rlgb :qRYub**

ÖZET: “Şadapıt” terimi iki ayrı kelimedenden teşekkül etmiştir. Ve bunlardan birisi olan “şad”, herne kadar yabancı kökenliyse de, “apa” binlerce yıllık Türkçe bir sözdür. Dolayısıyla bazı meseleler yeterince incelenmeden, birilerinin yaptığı gibi, hemen Türk muhitinin dışında aranmamalıdır. Şadapıtlık veya Şad-apalık belgelerden de görüleceği üzere, Türk devlet teşkilatının bir unsuru ve kültürünün de bir parçasıdır.

Anahtar Kelimeler: Şad, Şadapıt, Türk Kültürü

SUMMARY: The term “Şadapıt” is composed of two different word. Although the term “şad” is a coined foreign word, “apa” is a Turkish word dating back to

thousands of years. Thus, without having a through knowledge of the issues one cannot look for sources other than Turkish civilization. “Şadapıtlık” or “Şad-apalık” as it will be seen, is one of the important elements of Turkish state organization let alone being an important part of Turkish culture.

Key Words: Şad, Şadapıt, Turkish Culture

“Şadapıt Unvanı Hakkında”, **Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara’ya Armağan, Tarih Yazıları**, İstanbul 2006